

פרשת מטות – הרב ד"ר מיכאל אברהם

על אשמה ועונש: למהותם של דיני התורה

בתחילת הפרשה אנחנו מצויים על פרשת נדרים, ובעיקר על הפרת הבעל את נדרי אשתו. רש"י בשני מקומות מביא מדרשי חז"ל שמתייחסים לסיטואציות הפוכות ביחס לנדר של אישה.

בפסוק הוא כותב:

וה' יסלח לה - במה הכתוב מדבר באשה שנדרה בנזיר ושמע בעלה והפר לה והיא לא ידעה ועוברת על נדרה ושותה יין ומטמאה למתים, זו היא שצריכה סליחה, ואף על פי שהוא מופר. ואם המופרים צריכים סליחה, קל וחומר לשאין מופרים:

על פי המדרש שמביא רש"י, הפסוק רומז לסיטואציה שבה האישה נדרה והבעל הפר לה, אבל היא לא ידעה מהפרתו. מבחינתה הנדר עדיין בתוקף, והיא בכל זאת עוברת עליו. בפועל היא לא עברה עבירה כי הנדר היה מופר, אבל תודעתית היא עברה על "לא יחל דברו". בפסוק טז רש"י מביא מדרש שמתייחס למצב הפוך:

אחרי שמעו - אחרי ששמע וקיים, שאמר אפשי בו, וחזר והפר לה אפילו בו ביום: ונשא את עונה - הוא נכנס תחתיה. למדנו מכאן שהגורם תקלה לחבירו הוא נכנס תחתיו לכל עונשין:

כאן מדובר במצב שבו הנדר לא באמת מופר, אבל הבעל אומר לה שהוא מופר. היא עברה על הנדר בשוגג (שכן היה לה ברור שהוא מופר). במצב כזה, הבעל שהכשיל אותה נכנס תחתיה לכל עונשין.

אם נסכם, בכל עבירה במזיד שעליה נענשים יש שני רכיבים: מעשה העבירה ו"הכוונה הפלילית". במקרה הראשון שהבאתי, הייתה כוונה פלילית אבל לא הייתה עבירה, ושם נאמר שהיא צריכה סליחה וכפרה (מקור הדברים בסוגיית נזיר כג ע"א). במקרה השני לא הייתה כוונה אבל נעשה המעשה. רש"י כאן מביא שאם מישהו מכשיל אותה הוא נכנס תחתיה לעונשים, אבל במקרה הרגיל של עבירה בשוגג (כשאינו מכשיל), העובר עבירה בשוגג מתחייב לעשות תשובה ולפעמים גם להביא קרבן.

מי חמור יותר: העבריין מהסוג הראשון או השני? ובאופן כללי יותר ניתן לשאול מהו העיקר בעבירות (ואולי גם במצוות): הכוונה או המעשה? התרגלנו שקודם כל נדרש מעשה, ובלי זה אין עבירה. לאחר מכן כדי לענוש על המעשה יש תנאי שתהיה כוונה (שהוא לא יהיה שוגג או "מתעסק" וכדומה). לכן עבירה בשוגג היא עבירה (שהרי נעשה מעשה עבירה) אלא שפטורים עליה מעונש, ואילו כוונה עבריינית ללא מעשה אינה עבירה ממש.

אבל במחשבה שנייה, דבר זה אינו פשוט כלל ועיקר. חשבו לדוגמה על ניסיון לרצח. ראובן עשה את כל ההכנות והתכוון לרצוח את שמעון. הוא כיוון את הנשק אל שמעון, הכניס כדור לבית הבליעה ולחץ על ההדק. אבל מתברר שהנוקר היה שבור, והנשק לא ירה. מזימתו לא יצאה אל הפועל, אבל בלי שום קשר אליו. במצב כזה ראובן הוא רשע גמור. הוא עשה בדיוק את מה שעושה כל רוצח, אלא שבנוסף לרשעותו הוא חסר מזל (שלימזל). האם בגלל זה רשעותו פחותה? למה העובדה שבפועל הוא לא הצליח פוטרת אותו מעונש ומעבירת הרצח? על פניו ניסיון לרצח צריך לקבל יחס של מעשה רציחה לכל דבר.

הגמרא במסכת נזיר (שם) עוסקת במי שחשב לאכול בשר חזיר ועלה בידו בשר טלה. זהו בדיוק אותו מקרה, שיש כוונה עבריינית אבל בפועל בגלל תקלה לא נעשה המעשה עצמו. הגמרא שם אומרת שאחד כזה צריך סליחה וכפרה. הרב מבריסק בחידושו שם (חידושי הגרי"ז, סטנסיל) מבין שבמקרה כזה (של כוונה בלי מעשה) יש עבירת לאו דאורייתא ממש, אלא שהכתוב גזר שהעושה זאת פטור מעונש. דבריו מתאימים מאד לסברא שהצגתי למעלה. אמנם מפשט הסוגיא עולה שאין כאן לאו בכלל. כך או כך, פטור מעונש ודאי יש כאן, ונשאלת השאלה מדוע.

נראה שהדבר תלוי בתפיסת העונש בהלכה. בתורת המשפט מדברים על כמה וכמה נימוקים שמצדיקים הטלת עונש על עבריינים. יש נימוקים שמדברים על גמול (סנקציה), תיעול של רגשי נקמה, כפרה, מניעה (כמו כליאה), הרתעה (של העבריין או אחרים) וכדומה. רוב הנימוקים הללו לא אמורים להוביל להבדל בין ניסיון לרצח לבין רצח ממש. אבל יש כמה נימוקים, כמו כפרה, נקמה, ואולי גמול, שכן יכולים להוביל להבחנה כזאת. המסקנה היא שהעונש שהתורה מטילה על עבירות לא מיועד לענוש אנשים על רשעותם, שאם לא כן לא היינו מבחינים בין כוונה ללא מעשה לבין מעשה עבירה במזיד (בשני המקרים האדם הוא רשע באותה מידה). נראה שביסוד תורת הענישה ההלכתית מונחת תפיסה של נקמה, גמול, או כפרה, ועונש כזה ניתן רק אם התבצע משהו (אחרת אין על מה לכפר או לגמול או לנקום). אם המעשה עצמו לא התבצע, האדם צריך סליחה וכפרה, אבל עונש הלכתי בבית דין הוא אינו חייב (ואולי גם עבירה הוא לא עבר).

ומה באשר לענישה שמטרתה השגת סדר חברתי, או לגמול לאדם על רשעותו (ולא על תוצאת מעשהו)? לעניין זה לא אמור להיות הבדל בין ניסיון לעבירה לבין עבירה ממש. המסקנה היא שעונשי התורה לא מיועדים להשיג סדר חברתי ולא עוסקים ברשעותו של האדם. הם עוסקים בתוצאה, וכנראה שביסודם מונחות התפיסות שמניתי למעלה.

בשולי הדברים אוסיף שלפי פשוטה של סוגיית נזיר (לא כהסבר הגרי"ז) בהיעדר מעשה לא רק שלא מענישים אלא אין גם עבירה (לא נעבר לאו). לפי אותה לוגיקה נראה שגם הלאו בתורה לא מדבר על האדם אלא על תוצאות המעשים בשטח. לכן כשאין תוצאות אין עבירה.

הר"ן בדרשותיו, בדרוש יא, מדבר על מטרת דיני התורה בכלל. הוא מסביר שם שדיני התורה מיועדים להשיג את "חול הענין האלוהי", כלומר יש להם מטרת דתיות כלשהן. הסדר החברתי והצדק המוסרי אינם מטרתה של ההלכה ושל בתי הדין שמפעילים אותה, אלא תפקידה של מערכת משפטית מקבילה שמנוהלת על ידי המלך. זהו חידוש שמעורר לא מעט תהיות וויכוחים, אך דומני שכאן ניתן לראות דוגמה טובה לתפיסתו של הר"ן. החיוב בעונש, ואולי גם הלאו, לא מוגדרים על פי הרשעות של האדם אלא על פי תוצאת מעשהו (הרשעות היא רק תנאי להרשעה על המעשה שנעשה, אבל היא כשלעצמה, ללא מעשה, לא מחייבת עונש). הלאו מטרתו למנוע שיקרו דברים כלשהו בעולם, והעונש מיועד לכפר או לתקן את מה שקרה. מניעת עבריינות והשגת סדר חברתי הם עניינו של משפט המלך ולא של ההלכה.